

Ermənilərin müsəlmanlara, xristianlara və yəhudilərə qarşı soyqırımı

QƏRBİ AZƏRBAYCANLILARIN SOYQIRIMI

Tanınmış araşdırmaçı yazar Xaqani İsmayilin "Ermənilərin müsəlmanlara, xristianlara və yəhudilərə qarşı soyqırımı" kitabı bədnam qonşumuzun bütün yalanlarını ifşa edən, onların xislətini ortaya çıxaran və bir çox tarixi faktlara işıq tutan ən mükəmməl vəsaitlərdən biridir. Müəllifin böyük zəhməti hesabına 3 dildə - Azərbaycan türkcəsi, rus və ingiliscə çap olunan kitabın, xüsusən də bütün dünyanın diqqətini Qarabağa yönəltdiyi indiki ərafədə, geniş yayılmasına ciddi ehtiyac duyuruq. Odur ki, AMEA Tarix İnstitutunun və İnsan Hüquqları İnstitutunun rəyi və tövsiyəsi ilə nəşr olunan bu kitabın "Hürriyyət" qəzetində hissə-hissə dərcinə qərar verdik. Buyurun, oxuyun.

(Əvvəlki ötən saylarımızda)

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Xarici İşlər naziri M.Y.Cəfərovun Ermənistan XİN-ə göndərdiyi 29 noyabr 1919-cu il tarixli notada deyilir ki, 23 noyabr 1919-cu ildə tərəflər arasında silahlı toqquşmaların dayandırılması haqda səzişə baxmayaraq, Sizin qoşunları tərəfindən Zəngəzur qəzasının Oçunir, Davidan, Atqız, Şabadan, Anisü və Quşnular kəndləri darmadağın edilmişdir - çoxsaylı tələfat var. Kəndlər və çevrədəki müsəlman kəndləri əlaqədən məhrumdur və ermənilər tərəfindən mühasirədədir. Dərələyəz qəzasının Köçəbəy-Qısır-Mar, Tır, Qayalı, Leyliqqaçan, Baalı, Göğərçin, Qəmkənd və İtdil kəndləri də həminlərin. Sonucda 300 kişi öldürülmüş, 30 qadın əsir götürülmüşdür. Bununla belə, göstərilən istiqamətlərə nizami erməni qüvvələrinin göndərildiyi xəbərləri ulaşımaqdadır...

Zəngəzurun müsəlman əhalisinə qarşı ermənilərin hücum və vəhşilikləri 1919-cu ilin dekabrından başlayaraq yenidən şiddətləndi. Müsəlmanlara məxsus Oxçu, Şabadan, Atqız, Pordavdan kəndlərini hədəfə alan yeni qanlı əməliyyatlar başlandı. Bu əməliyyatlarda artıq erməni Ararat Respublikasının rəsmi, nizami ordusu da iştirak edirdi. Ancaq Azərbaycan hökumətinin Ararat Respublikasına göndərdiyi notalara cavab olaraq bu dövlət həmin əməlləri riyakarcasına danaraq bunların Andranik və başqa erməni quldur dəstələri tərəfindən törədildiyini bildirdi.

Şahidlərin o zamankı ifadələrinə görə, Vaqudi kəndində əsir götürülmüş 15 gözəl müsəlman qız zorlanmış üçün erməni yaraqlarına paylanmış, sonra mənəvi və fiziki işgəncələrdən ölmüşdü. Həmin kənddə ermənilər qadınları öldürməzdən önce zorlayıb, döşlərini kəsirdilər. Meyvələri o qə-

dər eybəcər hala salırdılar ki, sonra onları tanımaq belə mümkün olmurdu.

Müsəlman kəndləri talan edilirdi və oda qalanırdı, müdafiə olunmaq istəyənlər isə ermənilər tərəfindən mühasirəyə alınır və yerlə yeksa edilirdi.

Həmin hadisələrin, iştirakçısı olan A.Lalayan sonralar yazırdı: "Türk qadınlarının və uşaqlarının, qocaların və yeniyetmələrin məhv edilməsində daşnak dəstələri... maksimum "sücaət" göstərdilər. Daşnak dəstələrinin ələ keçirdiyi kəndlər canlı insanlardan "azad olunur" və eybəcərləşdirilmiş meyllərlə dolu xarabazarıya çevrilirdi."

Xatırladaq ki, o dövrdə Zəngəzur Azərbaycanın ərazisi idi və Ararat Respublikası əvvəlcə nə Zəngəzura, nə Naxçıvana, nə də Qarabağa iddia etmirdi. Əksinə, İrəvan onlara güzəşt olunan zaman (29.05.1918-də) Erməni Milli Şurası Azərbaycana qarşı heç bir ərazi iddiasının olmadığını və olmayacağına təminat vermişdi...

Zəngəzur əhalisi etnik "təmizləmə" təhlükəsindən qurtulmaq üçün Azərbaycanın paytaxtına müraciətlər edərək kömək istəsə də, bu da nəticəsiz qalırdı.

1920-cü il yanvarın 23-də Cəbrayıldan Hüseyn Axundzadə və b. tərəfindən Azərbaycan Cümhuriyyəti parlamenti və hökumətinə ünvanlanmış teleqram Zəngəzurun o zamankı halını daha gerçək şəkildə əks etdirir: "İkinci dəfə teleqraf edirik, Zəngəzur müsəlmanları sarıdan başınz sağ olsun. Zəngəzurlular nə qədər əsgədlərsə də, nalələr Zəngəzur dağları, dərələri və obaları arasında bir tərəfə çıxmadı..."

Həmin tarixdə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti parlamentinin üzvü Cəllil bəy Sultanovdan da mərkəzi hökumətə və parlamentə teleqram daxil olmuşdu: "İndicə aldığım səhii məlumatlara görə, yanvarın 19-da erməni nizami ordusu 10 top və çoxlu pulemyotlarla Xocahan və Qaladərəsi arasındakı bir sıra tatar (Azərbaycan) kəndlərinə hücum etmişdir. Dünənə qədər 15 kənd məhv edilmişdir."

C.Sultanov Parlamenta göndərdiyi 3-cü teleqramında isə bunları bildirdi: "Bu gün axşam vaxtı qəza rəisi ilə birlikdə Cəbrayıl gəldim. Açıq səma altında Zəngəzurdan təzəcə gəlmiş on minlərlə lüt, ac qadın və uşaq qaçaqlarını gördüm. Zəngəzur qəzası İrəvandan on top və pulemyotlarla gəlmiş nizami ordudan məhv edilmişdir. Vuruşmada istifadə edilən erməni ordusunun sayı on minə çatır... Aldığımız məlumata görə, səhə Zəngəzur tərəfdən Cəbrayıl qəzasına hücum başlanır. Məqsəd Qarabağ erməniləri ilə birləşmək, nəticədə, Naxçıvanla əlaqəni tamamilə kəsmək, beləliklə də, həm Qarabağ, həm də Naxçıvan mə-

sələsini birləşməyə çalışırdı. Qarabağın dağlıq hissələrinin erməniləri sürətlə üsyana hazırlanırdı."

Yanvarın 24-də C.Sultanovun Cəbrayıldan göndərdiyi sonuncu teleqramı da bədbin çağırış və notlarla bitir: "...Zəngəzur sarıdan başınz sağ olsun. Ermənilər öz qüvvələrini Cəbrayıl qəzasının sərhəddində cəmləşdirirlər. Qarabağı xilas etmək lazımdır. Erməni xəyanəti və hiyləgərliyi qurbanlarının sayı hesabla gəlməzdir."

Bu teleqramlar Zəngəzurun əqibətini göstərdiyindən, bir qədər əvvəlcə qayıdaraq Azərbaycan hökumətinin bu qəza ilə bağlı tədbirlərinə nəzər salaq.

1919-cu ilin iyulunda Zəngəzurda böyük qüvvəyə malik erməni-daşnak nizami ordusu hissələri var idi. Onlar Qızılböğaz keçidi vasitəsilə Ermənistan hökuməti ilə əlaqə saxlayırdılar. 1919-cu il oktyabr ayında Zəngəzurun gəlmə erməni əhalisini azərbaycanlılara və Azərbaycan hökumətinə qarşı qaldırmaq məqsədilə buraya çoxlu texribat qrupları göndərilmişdi. Üstəlik, bölgəyə Ermənistan Respublikasından yeni nizami qüvvələrin göndərilməsi də planlaşdırılırdı.

Zəngəzur bölgəsində Ermənistan silahlı qüvvələrinin iştirakı ilə oradakı gəlmə erməni əhalinin Azərbaycan hökumətinə qarşı hazırlanan qiyamının qarşısının alınması üçün, ölkənin ərazi bütövlüyünün qorunması və azərbaycanlı əhalinin soyqırımından yayınması məqsədilə Azərbaycan hökuməti bu qəzaya hərbi dəstələr göndərməyi qərara aldı. Hərbi nazirliyin 1919-cu il 30 oktyabr tarixli əmriylə yaradılan Zəngəzur dəstəsi (1-ci piyada diviziyasının komandiri general-mayor Cavad bəy Şixlinskiyin komandanlığı altında) 1919-cu il noyabrın 3-7-də bölgədə hərbi əməliyyat keçirdi.

Sultan bəy Sultanovun rəhbərliyi ilə yerli partizanlar da bu əməliyyata dəstək verirdilər. Bu döyüşə ciddi hazırlaşan ermənilərin Diğ və Gorus ətrafında 6 minədek canlı qüvvəsi, 4 qaubitsası və 2 ədəd topu vardı. Aşağıdakı dəqiqliyi düşmən tərəfin təcrübəli zabitlərinə malik olduğunu göstərir. Ermənilərin süvari qoşunları da azı 3 bölükdən ibarət idi.

Diğ istiqamətindəki döyüşlərdə Azərbaycan hissələri əvvəlcə uğur əldə etsə də, düşmən qüvvəyə çoxluğu, dağ şəraitindəki mövqə üstünlüyü və təminat cəhətdən fərqlər, yol problemi və yolları çoxunun Andranik tərəfindən dağıdılması və s. obyektiv səbəblər Azərbaycan qoşun hissələrinin hücumunu sənətdi, nəticədə qüvvələrimiz ilkin mövqəyə qayıtmalı oldu. General C.Şixlinski mərkəzə göndərdiyi raportunda üç taborlu bir piyada alayının verilməsi ilə döyüş tapşırığının müvəffəqiyyətlə icra olunacağına tam əminliklə bidirsə də, problem Azərbaycan - Ermənistan hökumətlərarası danışıqlar yolu ilə həll edilmə ehtimalını əsas götürən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti rəhbərliyi Zəngəzur əməliyyatlarını dayandırdı.

Əlbəttə, bu Azərbaycan hökuməti tərəfindən səhv yanaşma idi və bunun acısını ola bilsin ki, Azərbaycan və Türk xalqları əsrlərlə çəkəcəkdir. Zəngəzurun ermənilər tərəfindən alınması Türkiyə ilə Azərbaycanın arasını pəzla ayırmaq anlamına gəlir ki, həmin ifadəni də ilk dəfə ermənilər özləri işlətmişlər...

1920-ci il yanvarın 13-də Mütəfiq Dövlətlər tərəfindən Gürcüstanla bərabər Azərbaycanın da müstəqilliyi de-facto tanındı. "Erməni millətçi dairələri Azərbaycanın müstəqilliyinin tanınmasına,

iddia olunan Azərbaycan torpaqlarının Ermənistanə verilməməsindən qətiyyətlə razı deyildilər. Dövlətlər arasında sərhəd hələ dəqiqləşdirilməmişdi, ermənilər artıq bu məsələnin bütövlükdə onların xeyrinə həll ediləcəyinə əmin deyildilər. Ona görə də onlar Mütəfiq Dövlətlərin ermənilərə qarşı ərazi məsələsində "saxavət" göstərmələrini gözlemədən yenidən silah gücünə öz niyyətlərinə nail olmağa cəhd göstərdilər".

1920-ci ildə Yeni Bayazid qəzasının Basarkəçər mahalı, İrəvan qəzasının Vədibasar mahalı, Gəncə quberniyasının Zəngəzur qəzası, Qazax qəzasının cənub hissəsi; 1922-ci ildə Göyca, Dilcan əraziləri; 1923-cü ildə Naxçıvanın tərkibində olan 9 azərbaycanlı kəndi (ermənipərəst-velikorus Kirovun Azərbaycan rəhbər təyin edildiyi dövrdə); 1929-cu ildə Qazaxın 5 min hektar torpaq sahəsi, Cəbrayıl qəzasının Nüvədi, Yeməz və Tuğut kəndləri (erməni Mirzəyovanın Kremli tərəfindən Azərbaycana rəhbər təyin edildiyi dövrdə - 28 s.3); 1946-cı ildə daha 4 min hektar Azərbaycan ərazisi Ermənistanə peşqəş edildi.

Tarixi qaynaqlardan bəlli olur ki, İqdir və Ecmədzin qəzalarında azərbaycanlıların qırğını və "etnik təmizləmə" əməliyyatları general Dronun başçılığı altında həyata keçirilmişdir. Onun cəzələri və əmrində olan nizami hərbi dəstələr bu bölgədə 60-dan çox kəndi dağıtmış, yandırmış, yerli müsəlman əhaliyə qarşı amansız "tədbirlər" əl ataraq faktiki olaraq soyqırımı siyasəti gerçəkləşdirmişlər.

Bütün kişilərini qırdıqlarını Şorca kəndi də daxil olmaqla, bu kəndlərdə ələ keçən qadınların namusuna təcavüz etmişlər...

Oulu Kəngərliyin yazdığı kimi, erməni başkəməni Yaponun dəstəsi Dərələyəz mahalındakı Zeytə, Qabağlı, Qurdqulax, Yengicə, Əməğ kəndlərinin əhalisindən barışçı adı ilə silahları yığdırmış, ələ keçən 2 000 nəfəri 200 m. hündürükdə olan Arpa qayasından uçuruma töküüb məhv etmiş, Qarxaq kəndində 500 nəfəri qılıncdan keçirib, bir qismini də dama doldurub yandırmışdır.

Müəllif Dərələyəz mahalında qanlı əməlləri ilə elin yaddaşında məntur iz buraxmış Samson və Matos Qazaryan qardaşlarının da adını çəkərək onların vəhşi əməllərindən bəhs edir.

(Ardı var)